

WILT U GESTOORD WORDEN?

Diagnose, anamnese, elenchus

Hans Bolten & Kristof Van Rossem¹

Wanneer men de dialogen van Socrates leest, dan heeft men het gevoel: wat een verschrikkelijke tijdverspilling! Waartoe deze argumenten, die niets bewijzen en niets duidelijk maken? (Wittgenstein)¹

Ja, met die trant van prijzen is het uit!: die krijgt ge van mij niet te horen. Ik zou het trouwens niet kunnen. Wel ben ik bereid de waarheid te zeggen, als gij dat wilt, maar op mijn manier, niet naar uw trant: ik wens me niet belachelijk aan te stellen! (Socrates in de Apologie)²

1. VOORORDELEN?

Met dit artikel betogen wij dat de facilitator van een socratisch gesprek zich niet buiten de inhoud van het gesprek kan houden en dat ook helemaal niet behoort te doen. Wij zullen laten zien dat het goede gebruik van gespreksregels niet bestaat in het 'hanteren' van die regels, maar in het 'belichamen' ervan. En tenslotte: er valt niks wezenlijks te schrijven over *hoe* een socratisch gesprek gefaciliteerd moet worden. Wilt u nog meer? Dan geven we enige toelichting.

Een socratisch gesprek is, voor het geval u het nog niet wist, een filosofisch onderzoek waarbij de hoofdvragen zijn, primo: 'welke opvattingen en overtuigingen hebben de deelnemers feitelijk?' en, secundo: 'welke van die opvattingen en overtuigingen zijn 'waar' of 'juist'?'³ Definities en (ethische of ontologische) regels staan dus niet aan het begin van het onderzoek, maar, in het gunstigste geval, aan het eind. Een aardige vraag is dan natuurlijk hoe we de regels en definities moeten begrijpen die bij de socratische gespreksmethodiek zelf horen! Die gaan immers aan elk feitelijk socratisch gesprek *wel* vooraf (of ze nu worden medegedeeld of niet)! Voor een antwoord op die vraag is niks minder vereist dan een filosofische doordinking van wat het betekent om facilitator te zijn.

¹ Hans Bolten en Kristof van Rossem zijn beiden filosoof en werken in die hoedanigheid als trainer en opleider aan diverse (post-) HBO/academische opleidingen. Hans Bolten is als lecturer verbonden aan Nijenrode Business Universiteit, Kristof van Rossem werkt als opleider aan het Hoger Instituut voor Wijsbegeerte van Universiteit Leuven. Zie: www.boltentraining.nl en www.socratischgesprek.be

Deze vraag raakt waar het voor ons in een filosofisch onderzoek om draait: zelfkennis en zelfreflectie.⁴ Om maar eens stevig in te zetten: een socratisch gesprek waarbij de deelnemers niet op de een of andere manier tot (meer of minder) zelfkennis zijn gekomen, waarin zich geen zelfreflectie heeft voorgedaan, zo'n gesprek is onder de maat gebleven!

Het faciliteren van een socratisch gesprek in optima forma is dus niet het uitvoeren van een *rol*, waarbij de facilitator, al dan niet met gevoel voor de situatie, een set voorgegeven regels hanteert, of in ieder geval toeziet op de naleving ervan. Integendeel, het is een *performance*, een *daad* waarmee de filosoof (of hij dat nu weet of niet) zijn hele hebben en houden op het spel zet om zijn antwoord op de onderzoekskwestie te laten zien⁵. Een goede facilitator is hierin zelfreflexief, hij zal zich steeds afvragen hoe hij zich in het gesprek moet opstellen om zijn antwoord op de uitgangsvraag vorm te geven.

En alsof dit allemaal niet genoeg is volgt hieruit ook nog het een en ander voor de manier waarop we over deze materie schrijven. Immers, als wij ons ook daarin zelfreflexief willen opstellen, dan kan ook het schrijven niet bestaan in het volgen van -, maar in het vorm geven aan regels. Op die manier wordt het schrijven een onbeschrijflijke performance. Maar zoals eigenlijk al het bovenstaande is ook dit oud nieuws – Plato bijvoorbeeld geeft zijn lezers bij voortdurende boodschap dat er niet staat wat er staat.

Maar het leukste komt nog. Wij kunnen ons namelijk vergissen! Of dat zo is, zult u moeten uitmaken – *ons* werk houdt ergens op. Wat? Het is al klaar! Maar dat van u begint net. Want het is natuurlijk maar schijn dat wij tegen u spreken. Wij zijn elders. Misschien liggen we op het strand, lopen ergens te lanterfant, kijken een geliefde in de ogen, of wat dan ook. Maar u bent aan het lezen. Dat staat vast... Waarom eigenlijk? Wat wenst u? Wat hoopt u dat dit artikel u gaat brengen? Wijsheid? Vermaak? Inzicht? Stof tot nadenken? En? Heeft u al wat inzicht? Is er al stof tot nadenken? Hoe stelt u zich trouwens voor dat uw wensen worden vervuld? Door gewoon verder te lezen? Is dat hoe het moet? En wat moeten wij, volgens u? Uw wensen respecteren? Erop in gaan? Wat is uw wens? Denk na, en lees. U zult het verder alleen moeten doen.

Terpsio: Ja, en het was blijkbaar waar, wat hij (Socrates) zei. Maar waarover liep dan dat onderhoud? Zoudt gij in staat zijn het na te vertellen?

Euclides: God neen! Toch zo niet, uit het hoofd. Maar zo gauw kwam ik niet thuis of ik heb mijn herinneringen opgeschreven, en naderhand heb ik dan op mijn gemak mijn geheugen opgefrist en alles opgetekend. Daarbij nog, telkens als ik in Athene kwam, heb ik Socrates ondervraagd over wat ik me niet meer herinnerde, en, weer thuis, zette ik me aan het verbeteren. Zodat ik zo goed als alles wat er gezegd werd op schrift heb. (...) Kijk, Terpsio, hier hebt ge het boek. Ik heb het gesprek op volgende wijze opgeschreven: niet in verhalende vorm, zoals Socrates mij het verhaal deed, maar in dialogvorm zoals hij zich onderhield, naar hij zei, met de deelnemers aan het gesprek. En dat waren, naar hij me zei, Theodorus, de landmeter, en

Theaetetus. Ik heb in mijn opstel die vervelende tussenformules willen vermijden, die eigen zijn aan een verhaal: b.v. 'en ik bevestigde', 'en ik zei' om aan te duiden wanneer Socrates spreekt, of 'hij stemde ermee in', 'hij was het er niet mee eens' wanneer het een andere spreker betreft. Daarom heb ik mijn schrift opgesteld alsof Socrates rechtstreeks met de anderen praatte, en heb ik alle formules van dien aard eruit geweerd.

Terpsio: Maar daar is niets op tegen, Euclides.

Euclides: Komaan, knaap, neem het boek en lees (Theaetetus, 142a-144c).

2. EEN VEELBELOVEND BEGIN?

Op dertig april van het jaar tweeduizend stonden we 's avonds om een uur of zes op de bovenverdieping van een grote, middeleeuwse lakenhal in Brugge. We hadden overdag met een groep van elf deelnemers een socratisch gesprek gehad en stonden wat na te praten. De volgende dag zouden we met een andere groep een socratisch gesprek hebben. Rondom ons was het een drukte van belang: honderden mensen, 'dressed for the occasion'. Allemaal deelnemers aan een internationaal congres... van tandartsen!

Hout, balkenpartijen, heraldiek. Een goede ambiance voor een gilde van tandheerkundigen. Her en der technische stands. Veel roestvrij staal, PowerPoint en glimlachende dames. Gebitten op twintig keer ware grootte en allerhande apparatuur die in de middeleeuwse omgeving niet misstond. Muziek, rumoer, rennende kinderen, onoverzienbare hoeveelheden eten en drank. Plotseling muziek! Fanfaremuziek. Wat? Een compleet fanfareorkest marcheerde de zaal binnen! Dat, zo werd ons verteld, zou ons begeleiden naar de uitspanning waar het ongetwijfeld overdadige diner zou plaatsvinden. Of we maar wilden volgen... Ja, als socraticus kom je nog eens ergens! De tandheerkundigen hadden veel belangstelling voor de socratische gesprekken. De een wilde eens zien wat het nu precies inhield, de ander wilde weten of de methode bruikbaar was voor intervisiebijeenkomsten. Sommigen deden mee uit filosofische bevoegenheid, anderen wilden gewoon eens iets anders dan een doorsnee technische workshop. Daar stond het congres immers bol van. Wensen te over dus, en een veelzijdige belangstelling voor de socratische attractie.

En..., lezer, hoe staat het met uw belangstelling? Waar bent u op uit? Denkt u dat wij uw wens kunnen vervullen?

Zoiets schijnt de god in mijn persoon wel op de stad gezet te hebben, iemand die maar niet moe wordt de hele dag overal neer te strijken en u, ieder van u, wakker te houden en te bepraten en te berispen. Een ander iemand van dat slag zult u niet gemakkelijk krijgen, mannen! Heus, als u naar mij wilt luisteren, dan houdt u mij in leven! (Apologie, 30d-31a)

3. EEN ONDERBREKING?

De volgende ochtend hadden we een socratisch gesprek over de vraag 'Wanneer behoor je niet in te gaan op de wens van een patiënt?'. Kristof begeleidde, Hans zorgde voor de verslaglegging. De groep bestond uit twaalf tandartsen (dachten we). Vanwege de korte duur van het gesprek, zes uur, was er tijdens de voorbereiding één voorbeeld geselecteerd: het verhaal van Eddy. Hij vertelde het volgende (niet letterlijk natuurlijk - het is een stilering, ten behoeve van de leesbaarheid. Zoals trouwens ons hele artikel):

Een tijdje geleden, op kerstavond vorig jaar, zat ik om tien uur 's avonds met mijn vrouw en kinderen een beetje feestelijk te eten, heel lekker (ik had het zelf klaargemaakt). Op een gegeven moment ging de deurbel. Ik dacht dat het misschien de burens waren, die komen wel vaker zomaar aanwippen. Afijn, mijn vrouw doet open. Komt ze even later terug en zegt dat er een patiënte met tandpijn aan de deur is! Dat zul je altijd zien! Precies op die momenten komen ze je lastig vallen. Maar goed, ik ging naar de hal en zag Carine staan, een patiënte van mij. Ze had een man bij zich. Wel snotverdomme! Een maand geleden had ik haar nog behandeld en tegen haar gezegd dat ze nog cariës had! Ik had haar zelfs gevraagd of ze niet een nieuwe afspraak wilde maken. Ja, ze zou nog eens bellen, zei ze, maar dat heeft ze dus nooit gedaan. En ik zei haar toen ook al dat de feestdagen voor de deur stonden en dat ik niet graag zou hebben dat ze dan kwam storen. Maar nee hoor! Niet gebeld, niet behandeld, en nu aanbellen! "Ik heb verschrikkelijke tandpijn!", zei ze. "Ja, ze heeft echt pijn", zei haar man. Alsof dat wat hielp!

Kijk, ik ben tandarts, dus ik help mijn patiënten, ook als ze 's avonds aanbellen met kiespijn. Als iemand plotseling vreselijke pijn krijgt, dan is dat gewoon een urgentie. Maar bij die Carine was dat niet zo! Ik had haar een maand van tevoren al gezegd dat zij nog geholpen moest worden! Ze was toch intelligent genoeg om te begrijpen dat gaatjes betekenen: tandpijn, en dat tandpijn betekent: tandarts! Moest ik daar nu het etentje met mijn gezin voor onderbreken, op kerstavond? Als andere patiënten dat zouden horen kon ik voortaan beter in mijn spreekkamer gaan zitten eten.

Om kort te gaan, ik heb ze nog eens verteld wat er gebeurd was in november, dat ik haar had verteld dat ze niet moest komen storen op de feestdagen. "Je hebt voldoende tijd gehad om je te laten behandelen", zei ik. Ging ze nog dreigen ook! "Als je me niet helpt", zei ze, "dan kom niet meer bij jou". Pfoe! Maar ja, het was wél een feestdag. Niet dat ik katholiek ben, hoor, maar ik besloot om haar toch maar een pijnstillertje te geven. Ik zei dit tegen haar en haalde de pijnstillers uit mijn schuif. Ze aarzelde. Ik zag haar denken. Ze dacht: "Jij wilt er vanaf zijn... jij gaat mij niet behandelen, dus ik wil die pijnstillers niet... maar het is kerstavond, dus ik vind misschien niemand anders meer... laat ik ze maar aannemen". En ja hoor, zwiingend nam ze mijn pijnstillers aan.

Hans Bolten & Kristof van Rossem, Wilt u gestoord worden?

Nou, en toen heb ik haar natuurlijk buiten gelaten. Een opluchting. Dat probleem was opgelost. Ik kon weer rustig gaan eten. Verder heb ik daar niet meer over nagedacht.

En u, lezer... Wilt u hier nog over nadenken? Of vindt u dat een storende vraag en wilt u weer rustig verder lezen?

Callicles: Kom, luister toch naar me (Socrates), stop met dat discussiëren en leg je toe op de kunst van de praktijk. Leg je toe op iets waarmee je een verstandige indruk maakt en laat aan anderen die fraaiigheden - hoe moet ik het noemen: 'geklets' of 'flauwe grappen'?, waardoor je zult wonen in een leeg huis (Gorgias, 486a-c).

4. EEN ONDERZOEK?

We waren meteen enthousiast die ochtend. Dit was een mooi, interessant, en leuk verhaal om te onderzoeken. En het was nog waar gebeurd ook (dat zei Eddy)! We waren er klaar voor. Ik, Kristof, voor de flap, Hans achter de laptop en de twaalf tandartsen rond de tafel. Toen ik Eddy bij de aanvang nog eens vroeg om helder de reden aan te geven waarom hij vond dat hij niet op Carines wens behoorde in te gaan, zei hij: "Ik behoor hier in dit voorbeeld niet in te gaan op de wens van Carine 'ik wil behandeld worden', omdat ik haar wens onredelijk vind, d.w.z. ze luistert niet naar mijn argumentatie". Dit verscheen op de flap. Toen vroeg ik de andere deelnemers waarom zij vonden dat je al dan niet behoorde in te gaan op Carines wens. Mijn inschatting was dat hierdoor een onderzoek van Eddy's uitspraak mogelijk zou worden. Omwille van de overzichtelijkheid had ik hun gevraagd om in tweetallen hun antwoord op deze vraag op een flap te zetten.

Joris en Liesbet kwamen eerst aan bod. Joris gaf een hele rits argumenten waarom zij vonden dat je enerzijds wel, anderzijds niet behoorde te behandelen. Hij noemde diverse voors en tegens van de een en van de andere handelswijze, en omschreef daarmee volgens mij het dilemmakarakter van de situatie. Linksom of rechtsom, zei Joris, zou hij iets inleveren wat hij liever niet zou inleveren. Hij laat óf een mens in nood in de kou staan op kerstavond, óf hij offert het samenzijn met gezinsleden op diezelfde kerstavond op voor een opdringerige patiënte die de gemaakte afspraken niet respecteert. Ik vroeg: "Mooi, maar kan je nog eens zeggen of je Carine nu gaat behandelen of niet en waarom dit al dan niet behoorlijk is?". Toen zei Joris dat hij niet verplicht was om te gaan behandelen: "ik ben daar niet moreel toe verplicht, maar ik zou haar wel gaan behandelen."

Peter en Elisabeth dan. Zij onderschreven het standpunt van Eddy. Zij vonden het terecht dat hij niet op de wens van Carine inging. Een belangrijk argument voor hen was dat het hier niet ging om een acute urgentie. Ze was immers verwittigd. Als daar wel sprake van was geweest, zou dat de zaak voor hen veranderd hebben. Hun opmerking was zeker en weloverwogen en klonk voor mij precies zoals een diagnose tijdens een consultatie bij de ervaren tandarts.

Toen gaf Marian haar visie. Ze zei het volgende:

Ik weet helemaal niet of die pijn uit de behandeling van november voortkomt. Ik moet in ieder geval kijken waar die pijn uit voortkomt. De vraag 'behoor ik in te gaan op de wens?', betekent voor mij 'ga ik in op de wens van de patiënt?' Ik vind het wel belangrijk om naar de patiënt te luisteren. Ik wil weten wat de onderliggende vraag is achter de opmerking 'ik heb pijn'. Ik ga erop in omdat ik de wens van de patiënt wil kennen. Ik kan pas satisfactie geven aan de patiënt als ik de wens van de patiënt ken.

Omdat het voor mezelf niet helemaal duidelijk was wat Marian precies bedoelde en, aan de gefronste wenkbrauwen te zien, voor heel wat deelnemers evenmin, vroeg ik: "Wie kan nog eens herhalen wat Marian haar punt is?" Niemand reageerde, dus ik vroeg: "Wat wil Marian hier zeggen? Waar gaat het bij haar om?" Ik kreeg nog steeds geen antwoord. Zij zelf herhaalde dan nog eens in andere woorden dat het haar niet duidelijk was wat Carine's wens was en dat ze dat eerst wilde weten. Toen zag ik het helder: Marian twijfelde aan een gegeven in het voorbeeld, namelijk de wens zelf! De rust van dit moment bij mezelf stond in schril contrast met de sfeer in de groep. De deelnemers spraken door elkaar heen. Eddy zei: "Ik kan niet meer mee", waarop Rudi meteen: "Marian gaat de patiënte behandelen." "Nee", zei Marian, "ik luister gewoon naar de patiënte!" Waarop Eddy opnieuw: "Marian ontwijkt de vraag, ze beweert niks!" "Toch wel", riep Liesbet, "zij gaat behandelen!"

Het leek wel of ik de enige was die nog aandachtig luisterde! Waarom al die herrie? Volgens mij had nog niemand echt begrepen waar Marian het over had! Ik had nog geen antwoord gehoord op mijn vraag om haar interventie samen te vatten. Ik zag hoe Piet, Eddy, Peter en een paar anderen zich enorm begonnen op te winden. Er werden bij de vleet oordelen geveld, door elkaar heen. Er werd zelfs geroepen! Na een vijftal minuten werd de kritiek op de persoon van Marian gericht. Piet verweet haar 'niet eerlijk' te discussiëren en 'van een mug een olifant' te maken. En volgens Eddy wist zij helemaal niet waarover zij het had. "Marian", zei hij, "is parodontologe. Zij wordt niet met dit soort situaties geconfronteerd!". Marian verweerde zich: "Ik heb ook vijftien jaar als tandarts gewerkt en weet dus heel goed hoe het er in de praktijk aan toe gaat!". "Wat is een parodontologe?", vroeg ik - waren dit dan niet allemaal tandartsen? - "en wat wil je hier mee zeggen, Eddy?" Enkel Liesbet, mijn linkerbuur, had mij gehoord en fluisterde me toe dat dit 'tandvleesdeskundige' betekent...

Wat was er hier in godsnaam aan de hand? Ik had het 'gesprek' gedurende een zevental minuten met verstomming (ja, zoals bij de tandarts) gade geslagen. Toen het wapengekletter wat geluwd was, stelde ik de deelnemers voor om even afstand te nemen. Ik vroeg: "Wat is er volgens jullie precies gebeurd de afgelopen zeven minuten?" Rudi zei dat sommige deelnemers bezig waren zich "vast te graven in principes". Volgens hem werd er tussen Marian en een aantal anderen een "sluimerend conflict"

uitgevochten. Maar toen ik vroeg wat dat 'sluimerend conflict' dan wel was, kwam er geen antwoord. Ik vermoedde enkele persoonlijke voorgeschiedenissen waar ik niet van op de hoogte was. In plaats van hier op door te vragen, wou ik de aandacht opnieuw richten naar Marians nog steeds onopgehelderde interventie. Dus vroeg ik om de verschillende 'principes' waar Rudi van sprak te benoemen. Misschien bracht dit wat verheldering in de zaak.

Rudi antwoordde ontwijkend. "Het verband dat Marian legt", zei hij, "is niet essentieel!" Ik voelde een stilzwijgend applaus van meerdere collega's. Ik vroeg: "Over welk verband heb je het? En in welke zin is dit niet essentieel?" Rudi opnieuw geïrriteerd. Nu kwam ik zelf onder vuur te liggen. "Als hij", zei Rudi tegen zijn burens, "niet zoveel vragen had gesteld, dan waren er hier niet zoveel vragen bij gekomen!" Een collega sloot zich bij hem aan: "We besteden nu al onze kostbare tijd aan dat muggenziften van Marian. Ik had me wel iets anders voorgesteld bij een socratisch gesprek!"

Beste lezer, is dit nu een 'metagesprek'? Of is het nu 'tijd voor een metagesprek'? Is er hier iets wat opgelost moet worden? Bent u nu iets aan het oplossen? Is het dat wat u wilt? Wilt u nu met ons een metagesprek? Moet hier nog een vraag bij? Of had u zich wel iets anders voorgesteld van dit artikel?

Al meer dan eens, nog tijdens ons gesprek, had Thrasymachus geprobeerd aan het woord te komen, maar de omzittenden hadden hem daarvan weerhouden, want ze wilden onze redenering tot het einde toe aanhoren. Zodra we echter, na die laatste woorden van mij, een pauze maakten, kon hij zich niet langer bedwingen. Hij dook ineens als een wild dier vóór de sprong, en stormde op ons af met de klaarblijkelijke bedoeling ons te verscheuren.

Zowel ik als Polemarchus stoven uit schrik van onze plaats op. Hij brulde het ganse gezelschap toe: 'Wat is dit nu voor een geleuter, Socrates, dat u beiden nu al de hele tijd bezig houdt? En wat voor een naïef gedoe is dat, om zo, ieder om beurt, tegen elkaar plichtplegingen te staan maken? Is het er u waarlijk om te doen te weten wat rechtvaardigheid is, stel dan niet alleen vragen, en stel er ook niet uw eer in ieder antwoord dat men u geeft, te weerleggen. Ge weet het immers wel: vragen is makkelijker dan antwoorden. Neen, geef gijzelf ook eens een antwoord, en zeg eens: wat is uw bepaling van de rechtvaardigheid? En kom nu niet aandraven met "het betamelijke" of "het nuttige" of "het voordelige" of "het winstgevende" of "het bevorderlijke"; zeg me duidelijk en precies wat ze volgens u is. Want zulke kletspraak laat ik me door u niet opsolferen'.

Die woorden brachten me helemaal van streek. Zijn aanblik joeg me de schrik op het lijf. Had ik hem niet eerder aangekeken dan hij mij, ik zou mijn spraak verloren hebben, geloof ik. Nu, echter, had ik hem het eerste aangekeken, toen, in de loop van onze discussie, de furie in hem begon te varen. Zo was ik dan in staat hem van antwoord te dienen.

*Ik nam dus het woord, al beefde ik wel een beetje.
(Politeia I, 336b-e)*

5. HET EINDE VAN EEN ONDERZOEK?

'Marian is aan het muggenziften'. Het leek wel de beleving te zijn van de hele groep, op Marian en mij na dan. Maar was dit ook een bewering over wat er gebeurd was? Sloeg dat op Marians interventie of had het 'muggenziften' ook betrekking op de vragen die ik hierover gesteld had? Ik vroeg verduidelijking. Joris verwoordde het als volgt: "Wij zijn allemaal verder gaan bouwen op de veronderstelling dat die tandpijn gecorreleerd zou zijn aan de vorige afspraak in november. Dat weigert Marian te aanvaarden." Henk beaamde dit: "Zij weigert dat automatisme te leggen." Ook Marian zelf beschouwde dit als een belangrijk punt: "Eddy, Rudi en Piet zeggen dat de patiënte helemaal niet hoeft te vertellen waar zij voor komt, dat zij dat zo wel weten. Maar ik weet dat niet".

Het schuim op Eddy's lippen was verdwenen maar hij keek nog steeds zeer sceptisch naar Marian en mij. Geen haar op zijn deskundig hoofd twijfelde er aan dat Carine behandeld wilde worden. Ik dacht bij mezelf: 'wat een zelfverzekerdheid! Die bulkt van de vermeende kennis!' Maar toen gebeurde er iets bijzonders: Marian vroeg hem rechtstreeks hoe hij dat zo zeker wist. Eddy: "Ja, ik weet dat niet honderd procent zeker, maar dat is niet belangrijk. Ze kwam elke keer al met zulke vragen. Ik mocht dus effectief van de veronderstelling uitgaan dat het nu ook weer zo was. Ik heb daar gegronde redenen voor. De cariës die ik had geconstateerd en haar pijn op dit moment zouden wel aan elkaar gerelateerd zijn".

De sfeer was al iets constructiever. Ik zag met genoeg hoe Eddy voor het eerst zonder kwaad te worden de vraag van Marian beantwoordde. Het punt van Marian leek nu voor de deelnemers duidelijker: Eddy weet het namelijk 'niet honderd procent zeker'! Dat klonk in hun oren zeker niet professioneel maar wel filosofisch. We zaten in de goede richting. Er kwam van beide 'opponenten' bovendien een soort toenadering. Marian zei: "Het gaat mij erom dat het misschien geen verwittigde pijn is. Als het cariës is, dan volg ik het verhaal van Eddy. Maar dat weet ik helemaal niet! Als haar pijn niet gerelateerd is aan die cariës, dan is het een urgentie!" Bij deze verduidelijking merkte Rudi nog bevlogen op: "Dat is theoretisch juist, maar praktisch onhaalbaar. Het is zelfs ethisch onjuist!" Op deze uitspraak werd verder niet in gegaan maar ik vond ze zo mooi dat ik ze u niet wilde onthouden.

Ook Eddy stapte van zijn paard. Hij zei dat hij het met Marian eens was dat hij *aanneemt* dat Carine behandeld wilde worden. Met wat moeite voegde hij eraan toe dat hij dat inderdaad niet zeker wist. Toch mocht hij volgens hem effectief van deze vooronderstelling uitgaan: "De patiënte wilde in de grond wel behandeld worden!" Sterker nog, dat is een zeer gegronde aanname volgens Eddy: "Ik heb het er met haar over gehad en zij gaat daar niet op in. Dan kan ik er wel van uit gaan dat het haar wens is om behandeld te worden!" Marian volhardde nog even in

het onderzoek: "Ja, maar Carine zegt: 'Als je me niet helpt, ga ik naar een ander'. De onderliggende vraag is dus 'help mij'. En dat kan van alles betekenen, bijvoorbeeld 'stuur mij naar een collega', 'geef mij pijnstillers', of wat dan ook", waarop Eddy: "Ja, maar zij zegt niks, dus ik ga er omgekeerd denkend vanuit dat zij behandeld wil worden".

Hier beweert Eddy dat hij 'omgekeerd' denkt! 'Dit is belangrijk', dacht ik, 'hier denkt Eddy na over hoe hij denkt.' Dus ik vroeg: "Wat bedoel je met 'omgekeerd denken'?" Hij: "iemand die niet zegt dat zij niet behandeld wil worden, die wil behandeld worden!" Deze aanname werd verder niet meer onderzocht. De tijd was immers verstreken. Ik stelde voor om vijf minuten pauze in te lassen en daarna de dag te evalueren.

Maar, lezer, uw tijd is nog niet verstreken! U leest, weet u nog?! Wat vindt u van dit gesprek? Was dit een *socratisch* gesprek? Was de begeleiding goed? Heeft u daar een antwoord op? Wilt u de antwoorden van de deelnemers weten? Nee, die krijgt u niet, daar willen we u niet mee storen.

Enfin, ik ging mijns weegs met de gedachte dat ik wijzer was dan die man: geen van ons beiden - zo redeneerde ik - schijnt iets waardevols te weten, maar hij meent iets te weten, terwijl hij het niet weet; ik daarentegen weet het wel niet, maar ik meen het ook niet te weten. In ieder geval schijn ik dus in die ene kleinigheid wijzer te zijn dan hij, dat ik hetgeen ik niet weet, ook niet meen te weten. Vervolgens ging ik op een ander af, een van degenen die voor nog wijzer doorgingen dan die eerste man. Mijn conclusie was weer dezelfde. En ook hem en vele anderen maakte ik toen tot mijn vijanden. (Apologie, 21d)

6. HET EINDE VAN EEN TEKST?

Een mooi verhaal. Leuk... , en nog waar ook! Het staat hier als het verhaal op de flappen in een socratisch gesprek. Maar wat is nu de essentie? We geven toe dat we dat niet goed wisten. Dat vraagt om een socratisch gesprek.

ANTWERPEN, 28 FEBRUARI 2003

- Zeg Kristof, waar gaat het jou nu om met dat hele verhaal? Ik vind het prachtig, en het is ook zoals het was, Maar wat wil je daar nu mee zeggen?

- Ja, kijk, Hans, het gaat om die hele commotie die was ontstaan. Ik zag daar dingen gebeuren, dus ik ging vragen stellen. Zo van: 'ja, wat is dat dan, dat muggenziften?', 'Wat bedoelt Marian nu eigenlijk?', en meer van zulke dingen. Nu ja, dat staat in de tekst. Het gaat mij om het belichamen van de regel: 'laten uitspreken'. Daardoor ontstond vanzelf... Ik denk dat als je dat zelf doet, als facilitator, dat als je die regels existentieel..., dat er dan vanzelf een antwoord komt. Door zelf die onderzoekshouding aan te nemen gebeurde er hier iets.

- Er gebeurde iets?

- eh...doordat ik op die wens inga komt er een beweging, een gebeuren in het gesprek waardoor de mogelijkheid ontstaat... Ik wil dat er iets gebeurt in een socratisch gesprek... iets anders..., iets ongewoons..., niet het ventileren van opinies zoals de anderen.

- Dat gebeuren... maar wie ventileerde er volgens jou dan opinies?

- Ha! Nu, eigenlijk iedereen zo'n beetje, behalve Marian. Dat heb je toch zelf kunnen zien! Ze riepen allemaal maar wat! Dat Marian zat te muggenziften, dat het flauwekul was wat ze vertelde... Ik begreep niet waar dat over ging. Voor mij is niks flauwekul voordat ik weet waar het over gaat. Dat waren allemaal maar aannames, die helemaal niet onderzocht werden. Zo iemand als Eddy, die zo zeker van zijn stuk is... Ik dacht: 'als er hier niemand is die twijfelt...' Ik wilde een deelnemer valoriseren die niet alleen maar iets wilde vertellen, maar die ook iets wilde onderzoeken. Ik ging in op de wens van Marian, ik behoorde dat ook te doen, omdat je dat niet zomaar kunt laten liggen, er moet ruimte voor twijfel zijn.

- Kijk, daar hebben we die wensen weer! Daar heb je het nu al vaak over gehad, en dat je op die wens behoorde in te gaan. Ik heb mij eigenlijk steeds afgevraagd wat volgens jou die wens van haar dan was.

- Zij wilde weten wat Eddy onder die wens van Carine verstond, wat hem er zo zeker van deed zijn dat zij behandeld wilde worden. En ze had gelijk, er stond op die flip-overs inderdaad niks over een wens. Marian had een onderzoekshouding, ze ging Eddy geen dingen lopen verwijten. Haar wens was dat ze tijd en aandacht wilde van de groep. En die gaf ik haar.

- Ja, dat kun je wel zeggen! Maar waarom vond je dat je op die wens moest ingaan? Ik bedoel Eddy had toch ook wensen, bijvoorbeeld dat Marian niet zo'n tijd moest verspillen met dat gemuggenzift? Dat hele zaaltje stond bol van de wensen. Waarom juist haar wens?

- Tja, zij stond helemaal alleen... Zij merkte iets op, op perceptieniveau. Zij had gewoon goed naar het voorbeeld gekeken en zich afgevraagd hoe dat nu zat met die wens, wat hier nu eigenlijk de wens was. Maar niemand ging op haar vragen in. Eddy al helemaal niet, die wist het allemaal zeker van Carine en Marian. Hij hoefde dat niet te onderzoeken. Doordat ik al die vragen ging stellen, liet ik zien dat ik een inbreng op onderzoeksniveau waardeerde. Ik had zoiets van 'als ik doorga op haar vragen en bedenkingen, dan stel ik mij op zoals Eddy tegenover Carine niet heeft gedaan!'

- Maar waar ging het je dan om? Om het laatste, dat je je tegenover Marian anders opstelt dan Eddy tegenover Carine? Of wilde je laten zien dat je een inbreng op onderzoeksniveau waardeert?

- Het punt is dat ik, doordat ik op die wens inga, een beweging in het gesprek laat komen waardoor de mogelijkheid ontstaat dat er iets gebeurt. Door vragen te stellen, geef ik het signaal 'ik wil onderzoek doen'. Die onderzoekshouding die ik belichaam... Ik schep daarmee de mogelijkheid dat die aannames onderzocht worden, die aannames van 'het doet er niet toe', 'het heeft er niks mee te maken', en zo. Ik schep daarmee een gebeurtenis die analoog is aan waar ze het over hebben. In plaats van de deur toe te doen zoals op die kerstavond, doe ik de deur open. Die Eddy, die wilde lekker eten, maar nu krijgt hij het moeilijk, hij moet zich nu

verantwoorden... Door de gebeurtenis die ik schep n daar over nagedacht worden.

- Zo, toe maar! Jij wilde een gebeurtenis scheppen die iets in beweging zou zetten? Waar heb ik dat eerder gehoord? Met de groeten van hierboven!

- Haha! Ja!... Nee, kijk, doordat ik Marian het woord gaf, moest Eddy zich verantwoorden. En daardoor schep ik de mogelijkheid om dat te laten gebeuren. Ik doe daar iets, daardoor gaat Eddy op de vragen in en verandert hij zijn gedrag. Hij ondervindt dat hij zich moet verantwoorden.

- Is dat is de beweging waar je het over hebt? Dat Eddy van het 'niet willen verantwoorden' naar 'zich verantwoorden' gaat?

- Het gaat over elenchus... Iemand die zo zeker van zijn stuk is..., die Eddy stelt daar in de gang op kerstavond even ongezien een diagnose! En dat doen de andere deelnemers in het gesprek dan nog een keer, als ze Marian 'parodontologe' noemen. Die vragen van mij gaan Eddy natuurlijk irriteren. Je hebt als facilitator de macht om Marian te valoriseren.

- Goed, jij hebt dus een beweging op het oog bij Eddy en de andere deelnemers. En die komt volgens jou tot stand doordat jij een gebeurtenis stelt. Dat snap ik niet.

- Nou, ik weet dat natuurlijk niet zeker, maar de mogelijkheid wordt groter.

- Maar Kristof, ik snap niet wat je bedoelt met de 'mogelijkheid voor dat gebeuren scheppen'. Jij zegt dat je een gebeurtenis stelt door wat je doet, namelijk Marian haar vragen en bedenkingen naar voren laten brengen. En dat is, 'op haar wens ingaan'. Dat snap ik. Maar wat brengt jou nu op de gedachte dat je daarmee de mogelijkheid schept dat er iets gebeurt, dat er beweging komt?

- Nu, de beweging is dat Eddy toegeeft dat hij het niet zeker weet. Dat is een toegeving! Daar is in feite al gebeurd wat op kerstavond niet gebeurd is.

- Jazeker, dat is er gebeurd. Maar dat was mijn vraag niet! Het punt is dat jij die gebeurtenis koppelt aan dat jij een gebeurtenis hebt gesteld!

- Ja, door mijn vragen gaat hij nadenken. Aan het begin, toen ik zijn kernbewering op de flap schreef, dacht ik al: "Die Eddy is naast de zaak aan het fietsen". Later heb ik dus die situatie van kerstavond veranderd. En dan zal hij zich moeten verantwoorden.

- Ik blijf met dezelfde vraag zitten! Hoe wist jij nu dat, doordat jij dat gebeuren stelde, dat allemaal zou gebeuren, dat Eddy zich zou gaan verantwoorden, dat hij gaat nadenken, dat er beweging zou komen?

- hmmm... Tja, dat is eigenlijk gewoon uit ondervinding. Je weet dat nooit zeker, maar meestal is dat wel zo, zeg maar in negen van de tien gevallen.

- Ja, hallo, wat krijgen we nu? Dat is toch statistiek van de koude grond! Het gaat er mij niet om hoe vaak het wel gebeurt en hoe vaak niet. Het gaat erom wat jou er toe brengt dat je in dit geval de mogelijkheid vergrootte. Wat brengt jou er nu toe om te zeggen dat met wat jij deed de mogelijkheid werd vergroot dat er bij Eddy iets zou gebeuren?!

-.....dat weet ik niet.....

Hans Bolten & Kristof van Rossem, Wilt u gestoord worden?

- *O!, nou dat is dan een leuke toestand waar wij nu in zitten. Hebben we een artikel zitten schrijven waarin we van alles en nog wat lopen te beweren. We sloven ons uit om te laten zien wat er in een socratisch gesprek kan gebeuren en hoe jij dat faciliteert! Dan zeg jij dat je het in jouw ogen goed hebt gedaan. Maar je bent niet eens in staat om te zeggen waar hem dat nu in zit, behalve dat er 'een kans is dat er gaat gebeuren wat jij wilt dat er gaat gebeuren'. Ik weet niet of de lezers daar zo blij mee zijn. Moeten we ons niet afvragen of we zoiets wel moeten publiceren?*
- *Oh, was het dan onze bedoeling om lezers blij te maken?*
- *... nee, dat was inderdaad onze bedoeling niet.*
- *En trouwens, wat doet het er toe, wat onze bedoeling met 'de lezer' is? Wie is die 'lezer'?*
- *Tja, dat weet ik ook niet.*
- *Nou, dat is dan toch een mooie vraag voor de lezer?*

Mag ik vragen vriend: is er nog iets dat we onder het hart dragen, en ondervinden we nog altijd de barensweeën in verband met de kennis? Of hebben we alles dat we in ons droegen, aan het licht gebracht? (Theaetetus 210b)

Literatuur

- Bransen, J. (1992), *Filosofie en ironie. Fantastische opmerkingen over de toekomst van een traditie*, Kok Agora, Kampen.
- Gronke, H. (1994), Nelson, Husserl, Apel: Kontinuität der Letztbegründungsphilosophie. In: Kleinknecht, R., Neisser, B. (Hrsg.) (1994), *Leonard Nelson in der Diskussion. "Sokratisches Philosophieren"*, Bd. 1. Dipa, Frankfurt am Main.
- Kant, I. (1971), *Kritik der reinen Vernunft*, Meiner, Hamburg.
- Kierkegaard, S. (1846/1982), 'Afsluitend onwetenschappelijk naschrift', in: *Denken en zijn*, Boom, Meppel.
- Koolschijn, G. (1987), *Plato, schrijver*, Amsterdam, Ooievaar
- Meij, R. (1998). 'Born under a bad sign. Over de pragmatische aspecten van een aporetische praxis.' In: Delnoij J. en v.d. Vlist, W., *Filosofisch Consulentenschap*, p. 46-62. Damon, Best.
- Plato (1999), *verzameld werk*, vert. de Win, X. Pelckmans, Kapellen
- Rossem, van, K. en Bolten, H. (2002-1), 'De extractie van de waarheid, over het socratisch gesprek', in: *Belgisch Tijdschrift voor Tandheelkunde*, 57/4, p.257-277.
- Rossem, van, K. en Bolten, H. (2002-2), 'Hoe leit dit kindeken? Anamnese en diagnose in een socratisch gesprek', in: *Belgisch Tijdschrift voor Tandheelkunde*, 57/4, p.278-292.

¹ Wittgenstein, *Culture and Value*, ed. G. H. Von Wright (in collaboration with Heikki Nyman), trans. Peter Winch, Oxford, Basil Blackwell, 1980, p. 14.

² Plato, *Symposium* 199a

³ Dat is, het moet gezegd, een ouderwetse opvatting die wij hier hanteren. In de filosofie gaat het niet slechts om de vraag 'quid facti', maar ook om de vraag 'quid juris'. Zie Kant (1971), B116-124. Dit is ook nog de opvatting van Nelson: 'Wenngleich das erörterte Abstraktionsverfahren zur Auffindung der philosophischen Grundsätze hinreicht, so ist damit doch nicht auch schon ihre Begründung gegeben.' (Nelson (1970), p. 242). De oplossing die hij biedt is de 'psychologische deduktie' (Nelson (1970), p. 28-38). De vraag of hij met dit leerstuk ook werkelijk iets heeft opgelost laten wij hier onbesproken. Het is in het bestek van ons artikel voldoende om te constateren dat bij Heckmann het funderingsvraagstuk is verworden tot een vraagstuk over consensus, de socratische methode tot een onderwijsmethode, en waarheid tot een 'motief': 'Das Hinausstreben über bloß subjektives Meinen, das Streben nach intersubjektiv Gültigem, nach Wahrheit, wie wir früher unbefangen sagten, ist Motiv des sokratischen Gesprächs (...) So gewinnen wir Aussagen von der Qualität: bis auf weiteres als begründet anerkannt. Soviel können wir erreichen. Nicht erreichen können wir Aussagen von der Qualität: der Irrtumsmöglichkeit endgültig entzogen. Im sokratischen Gespräch streben wir das Erreichbare an, und das ist der Sinn des Konsensus im sokratischen Gespräch. Er hat immer den Charakter: bis auf weiteres.' (Heckmann (1981), p. 68-69). Daarmee heeft hij de filosofie in de uitverkoop gedaan. Wij doen dat voorlopig nog even niet.

⁴ In de *Phaedrus* legt Socrates bij de aanvang aan Phaedrus uit waarom hij geen tijd wil besteden aan wetenschappelijke verhalen en rationele verklaringen: "Die (tijd) heb ik daar in elk geval absoluut niet voor over. Weet je waarom? Ik kan nog niet eens wat het opschrift in Delfi van me eist: mijzelf begrijpen. En ik vind het belachelijk om je met andere dingen te bemoeien als je jezelf nog niet eens begrijpt" (*Phaedrus*, 229a-230d). In verband met het belang van 'socratische' zelfreflectie volgen we Kierkegaards interpretatie. Socrates was voor hem geen "speculant die vergeet wat het wil zeggen te bestaan". Kennen wat er gezegd wordt is één voor Sören, jezelf kennen in wat er gezegd wordt (hoe het gezegd wordt) is iets anders. Zelfreflectie is deze dubbele beweging. Kierkegaard noemt het een hartstochtelijke activiteit. Het bestaat erin de waarheid als paradox te ervaren. Zie: Kierkegaard (1846/1982), p.54.

⁵ Zie Meij (1999) voor het onderscheid tussen *rol* en *performance* van de praktiserende filosoof.